

Mens en harmonium

Rinus van Doeland

door Wim Rhebergen

Zijn moeder schafte een American Organ aan, waarschijnlijk een 2-spels instrument. Toen vervolgens iemand in de Schoonhovensche Courant, een huis-aan-huisblad in zijn geboortedorp, de vraag stelde hoe je de tongen van een harmonium kon schoonmaken, was zijn belangstelling gewekt. Het antwoord dat de krant gaf, kan hij zich na al die jaren niet meer zo precies herinneren, maar het kwam erop neer dat het een vrij eenvoudige klus betrof. Inmiddels, meer dan vijftig jaar later, is Rinus van Doeland nog steeds gefascineerd door het harmonium. Hij schreef ter gelegenheid van dit vijftigjarig jubileum een persoonlijke notitie aan de hand van de instrumenten waar hij tijdens zijn leven mee aan de slag is geweest. Dit artikel is een verkorte en bewerkte weergave van deze notitie. Rinus van Doeland is aan het woord.

Moeder had bedenkingen

"Na het bericht in de Schoonhovensche Courant begon ik op een vrije middag het harmonium van mijn moeder eens onder handen te nemen. Ik was veertien en mijn moeder had bedenkingen. Ze stelde de voorwaarde dat ik, mocht het experiment mislukken, de eventuele reparatiekosten zelf maar moest betalen. Toen begon de ellende. Ik kon de tongen niet vinden. Deel voor deel sloopte ik het instrument. De kenners begrijpen wat er mis ging. Alles kwam door elkaar te liggen. De schroeven kwamen in een leeg busje terecht en de verbindingstokjes tussen klavier en ventiel lagen ergens op een hoopje. Toen er van het hele instrument bijna niets meer over was, vond ik de tongen. Daar ging mijn zakgeld. In Ouderkerk aan de IJssel was in die tijd de firma Slooff gevestigd, een orgelbouwer en harmoniumleverancier. De heer Slooff sr. maakte ik deel van mijn problemen. Het eerste wat hij zei, was: "Het klavier ligt zeker berg-en-dal?" Diezelfde middag kwam nog een knecht van de genoemde firma voor de reparatie. Ik heb mijn eerste leergeld toen betaald."

Een "pijorgel" in de kamer

"Een paar jaar later kochten we bij dezelfde firma Slooff een ander instrument. Als ik mij niet vergis was het een *Hörügel* van 2 ½ spel. Wij hadden in ons huis een bedstede, die niet meer werd gebruikt. Hier kon het harmonium een mooi plaatsje krijgen, zo besloten we. Nog mooier werd het toen de heer Slooff een zelfstandig pedaal met 16 voets tongen op de kop wist te tikken, met een bijbehorende windmachine. Het harmonium kon op

Rinus van Doeland

dat pedaal gezet worden en met een conduct werd het pedaal met het harmonium verbonden. Enige tijd later kwamen we op het idee om de ruimte, die in de bedstede boven het harmonium overbleef, op te vullen met orgelpijpjes. De heer Slooff sr. tekende het ontwerp en leverde zinken pijpjes, zodat we een orgelfront boven ons harmonium konden bouwen. We hadden een heus "pijorgel" in de kamer."

Aanschaf en verbouw van een Aeolus

"Toen mijn 9 jaar jongere broer voor zijn MULO-diploma slaagde, kreeg hij van mijn ouders een *Aeolus harmonium*. Het was een prachtig instrument, dat in gedemonteerde toestand nog in ons bezit is. Het staat ook in de database van de Harmonium Vereniging Nederland vermeld. Het heeft een prachtige dispositie en veel snijwerk aan een grotendeels massief eiken kast. Hoewel het een genoeg was om dit instrument te bespelen, voelden we al snel het gemis van een pedaal. We kochten bij de firma Enklaar in Doorn een pedaal, bestaande uit drie stemmen: een 16 voet, een 8 voet en een 4 voet. Dit pedaal bevatte een klein reguleerbalgje, zodat het geheel zelfstandig te bespelen was. Met recht konden we dus spreken van een "vrij pedaal". We besloten vervolgens het trapmechanisme van de Aeolus te verwijderen en onder de horizontaal liggende balg(!) het pedaal in te bouwen. Dat lukte wonderbaarlijk en we beschikten nu in wezen over een pedaalharmonium, maar zonder een tweede klavier. De volgende stap zouden we zetten nadat een pianostemmer, die ook

harmoniums stemde, de *Aeolus* enigszins in harmonie bracht met het toegevoegde pedaal. Tijdens de koffie vertelde hij dat hij in Brabant was geweest, waar in de R.-K. kerk van Hulten twee pedaalharmoniums stonden, die men wel wilde verkopen. We gingen op onderzoek uit. Er stonden inderdaad twee pedaalharmoniums. Het eerste viel direct af, omdat de molm er teveel van had verslonden. Op de galerij stond het andere exemplaar, een *Mannborg*. Dankzij Wim Olthof weten we nu dat het een *Stil 53* is. Jammer genoeg leek de kast van dit drukwindharmonium op een spons vanwege de houtworm, maar het binnenwerk leek nieuw en was, evenals het mechaniek, in prima conditie. We gingen tot aankoop over en vervoerden het in hapklare brokken met een volkswagenbus en een Opel Kadett. Hoe we de loodzware balg naar beneden gekregen hebben, is nog steeds een raadsel. Hierna kochten we eiken gefineerd meubelplaat en eiken latten om de kast in zo origineel mogelijke staat te kunnen namaken. We hebben respect gekregen voor het vakmanschap en de kwaliteit van *Mannborg*."

Aeolus

Köhler

"Inmiddels was ik getrouwd en woonde ik in Ouddorp. Hier kwamen we, mijn broer en ik, in contact met de firma Van Lagen in Garderen. Bij hem vonden we een *Köhler*, waarvan de organist Egbert Woelderink eigenaar was, een 2 klaviers pedaalharmonium met 23 registers, totaal 11 spel. De registers lopen door over het volledige klavier van 61 toetsen, pedaal: 30 tonig. Aan het harmonium bleek echter bij aankoop wel een en ander te mankeren. Het heeft inmiddels drie verhuizingen overleefd en op het ogenblik ben ik bezig met een gehele restauratie."

Hinkel drukwind pedaalharmonium

"Intussen hielp mijn vrouw mij met het spellen van de advertenties in het Reformatorisch Dagblad, en haar oog viel op een *Hinkel* drukwind pedaal-

harmonium, waarvan de kast ontbrak - nr. 52520; volgens R.F. Gellerman bouwjaar 1922 - en het pedaal ook niet meer intact was. Het pedaal konden we repareren, maar hoe kwamen we aan een nieuwe kast? We kochten van iemand uit Gouda een pedaalharmonium van *Hinkel*, overigens kleiner dan het onze, maar uiteindelijk vond onze klant de kast van de *Köhler* mooier. Ik beging de *fout* om deze te kopiëren, met inbegrip van wat snijwerk. Het is prachtig om te doen, maar kost onnoemelijk veel tijd. Uiteindelijk hebben we het harmonium, toen het eenmaal in de oude luister was hersteld, kunnen verkopen aan de Gereformeerde Gemeenten in Meeuwen. Daarna heb ik de andere *Hinkel* mogen restaureren."

Werkzaamheden aan de balg

Een Estey aan de kant van de weg

"Eén van mijn vrienden trof bij het grofvuil langs de weg in Capelle a/d IJssel een *Estey* aan. Ja, zo gaat dat als dit mooie instrument afgedankt wordt. In mijn leven zijn er nadien nog verschillende instrumenten op mijn pad gekomen. Naast de genoemde *Estey*: een *Pedalion*, een *Liebig* en een 2-klaviers pedaalharmonium van *Boot*. Ik heb vooral veel genoeg beleefd aan de restauraties van grote pedaalharmoniums. Het is meubelmaken, beitsen, werken met vilt en leer, metaalbewerking en houtsnijden. Wat mij vooral heeft geboeid, is het feit dat de diverse harmoniebouwsters wel eenzelfde soort instrument vervaardigden, maar dat ze vaak op verschillende manieren tot een eindresultaat kwamen. Ik stond vaak verbaasd met welk een precisie onderdelen werden gefabriceerd, in een tijd dat er toch minder technische mogelijkheden waren dan in de onze. Het harmonium heeft inmiddels geschiedenis. Veel organisten van naam zijn door het harmonium gestimuleerd. Mijn wens is dat het harmonium mag blijven klinken en dat de belangstelling voor dit instrument mag toenemen."

Wie wil reageren, kan contact opnemen met Rinus van Doeland: mvandoeland@filtnet.nl